

RECENSIES

het komt soms tot merkwaardige conclusies (als: het prijsbeleid 'mag zeker geslaagd worden genoemd. In het buitenland treft men iets vergelijkbaars in ieder geval niet aan'). Ook wordt wat wonderlijk omgesprongen met de interpretatie van de 'doelstellingen' uit het advies van februari 1951. Volgens de auteurs was 'in feite' de belangrijkste doelstelling het handhaven van het evenwicht op de lopende rekening van de betalingsbalans. Even eerder stellen zij daarentegen dat 'een goed rendement van de Nederlandse bedrijven' de kurk is 'waarop de gevoerde sociaal-economische politiek drijft'. Beide interpretaties lijken onjuist - de doelstellingen worden in het onder leiding van oud-minister Vos en de toenmalige Planbureaudirecteur Tinbergen voorbereide SER-advies kennelijk simultaan realiseerbaar geacht.

Het trekken van dit soort lijnen vanuit het inleidende deel naar de afzonderlijke SER-adviezen, ondermeer op het terrein van de sociale zekerheid en het arbeidsvoorwaardenbeleid, is een van de aantrekkelijke mogelijkheden die de auteurs hadden. Er is toch nog een wat spaarzaam gebruik van gemaakt. Er is in het geheel niet getracht zicht te krijgen op wat er omging in de gewoonlijk half achter de SER verscholen Stichting van de Arbeid, mogelijk de plaats waar de dus niet binnen de raadsdiscussies uitgedachte compromissen tussen werkgevers en werknemers ontstonden.

Met haperingen en houterigheden is niettemin een boek van belang ontstaan. Het belang zou nog beduidend groter zijn geweest als er niet twee hoogst merkwaardige omissies te constateren zouden zijn. Ten eerste is het boek volstrekt niet geannoteerd. Behalve de herkomst van de tabellen en de lijn naar relevante SER-adviezen (en dat nog niet eens altijd) is van geen mededeling of uitspraak de bron terug te vinden. Wat bij een populair artikel geen bezwaar hoeft te zijn is in een boek van deze opzet werkelijk niet verantwoord, al geeft de gelukkig wel opgenomen literatuurlijst uiteraard aanknopingspunten.

Ten tweede zijn de auteurs in zoverre gezwich voor de anonimiteitsfictie waaraan de SER in de hele hier onderzochte periode vasthield, dat zij nog wel hebben aangegeven welke partijen welke standpunten innamen, en wie de commissie van voorbereiding voor ieder behandeld advies voorzat, maar hebben verzuimd een lijst van leden van de raad op te nemen. Dat is des te merkwaardiger omdat er wel namenlijsten van de achtereenvolgende kabinetten zijn opgenomen - een gegeven dat ook elders makkelijk te vinden is.

P.E. de Hen

P.F. Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*. Met een woord vooraf door M.A.M. Klompé. Met medewerking van P.P.T. Bovend'Eert, F. Lafort en J.E.C.M. van Oerle (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982, 407 blz., f32,50, ISBN 90 1203998 3).

In 1966 publiceerde F.J.F.M. Duynstee zijn bekende en voor de na-oorlogse politieke geschiedenis belangrijke boek over de kabinetsformaties 1946-1965. Zijn blijvende belangstelling voor de parlementaire geschiedenis uitte zich ruim tien jaar later ondermeer in een plan om een boek te schrijven over de kabinetsformatie van 1977. In de loop van de voorbereidingen verschoof het accent echter naar enkele daaraan voorafgaande kabinetscrises. Duynstee's overlijden in 1981 verhinderde de voltooiing van het boek door de initiatiefnemer zelf. P.F. Maas, hoofd van het Centrum voor parlementaire geschiedenis (ook al een schepping van Duynstee) zette het werk van zijn leermeester echter voort en breidde het onderwerp uit tot de kabinetsformaties 1959-1973, waarmee het oorspronkelijk onderwerp definitief van het tapijt verdween. Gedeeltelijk overlapt dit nieuwe boek

nu Duynstee's publikatie uit 1966. Nieuw beschikbaar gekomen materiaal rechtvaardigt dat volkomen.

Voortbouwend op de door Duynstee gelegde basis (ondermeer uitvoerige correspondentie met betrokkenen) slaagde Maas erin een indrukwekkend aantal rijke en boeiende bronnen aan te boren. Formatiedossiers van verscheidene formatieuren en andere bij de formaties betrokkenen, (politieke) dagboeken en andere archiefbestanddelen, vaak voor het eerst geraadpleegd, leverden een grote hoeveelheid nieuwe en belangwekkende gegevens. Daarnaast raadpleegde Maas vanzelfsprekend tal van gedrukte bronnen. Zo kon hij een vlot leesbaar en zeer informatief boek samenstellen, waarin de kabinetsscises en -formaties van de formatie van het kabinet-De Quay in 1959 tot en met die van het kabinet-Den Uyl in 1973 de revue passerden. Bijna elk relaas wordt voorafgegaan door een korte schets van de nationale en internationale situatie, gelardeerd met korte karakterisering van de belangrijkste personen en afgesloten met een puntsgewijze opsomming van de voornaamste bevindingen. Twee inleidende hoofdstukken, één over kabinetformaties meer in algemene zin en één over de voorgeschiedenis in de jaren vijftig, een wat oneigenlijk tussenvoegsel over de werkwijze van minister-president P.J.S. de Jong en een slothoofdstuk completeren dit nuttige overzicht, dat een belangrijke, en vermoedelijk voorlopig onmisbare, rol zal spelen als naslagwerk. Menigeen zal er bovendien een stevige portie leesgenot aan beleven. Het gevoel achter de schermen te kunnen meekijken en zo althans een deel van de 'geheimen' van het jongste verleden onthuld te zien, heeft immers een speciale bekooring.

Bij alle waardering voor deze niet geringe prestatie, moeten toch ook enkele kritische kanttekeningen worden gemaakt. Bij nadere beschouwing lijkt Maas namelijk niet steeds even zorgvuldig zijn bronnen gewogen en met andere bronnen vergeleken te hebben. Ik schrijf 'lijkt' omdat Maas nogal vaag, onvolledig en slordig in zijn verantwoording is. Om met dit laatste te beginnen. Maas neemt in zijn boek een lijst van geraadpleegde archieven en een literatuurlijst op, maar uit de annotatie blijkt dat hij daarnaast ook ander materiaal raadpleegde. Bij archiefstukken is dan veelal onduidelijk waar deze zich bevinden. Bijvoorbeeld wordt verwezen naar een 'Memorandum Drees van 27 juli 1972' zonder dat vermeld wordt waar dat zich bevindt. Door het een en ander te combineren wordt waarschijnlijk, dat men in de door Duynstee samengestelde dossiers moet zoeken. Maar zekerheid daarover is niet te verkrijgen in het boek zelf. Een archief-Drees is in ieder geval niet geraadpleegd. Ook regelmatig voorkomende verwijzingen naar een geheel archief zijn toch eigenlijk te vaag. Wat betreft de literatuur werkt Maas in de noten met heel korte aanduidingen. Daar is niets op tegen zolang alle titels in de wel volledige literatuurlijst zijn opgenomen. Dat is echter niet het geval met als gevolg dat een aantal verwijzingen wel heel summier is. In een enkel geval (noot 21 van hoofdstuk 13) is zelfs niet duidelijk of een bepaalde verwijzing nu op een archiefstuk of een gedrukte bron slaat.

Menig saillant gegeven in de tekst is helaas ongeannoteerd gebleven. De lezer moet genoegen nemen met een impliciete, of in sommige hoofdstukken expliciet in een eerste noot geformuleerde, verwijzing naar een geheel aan dossiers en collecties waarop een heel hoofdstuk is gebaseerd. Dit is vooral daarom naar mijn mening onjuist, omdat het hele verhaal van Maas sterk een verhaal is van handelende en onderling op elkaar reagerende personen. Zoals Maas het zelf op bladzijde 90 formuleert: het gaat in hoge mate om de 'mannelijkes', veel meer dan om de zaken. Maas heeft daar dunkt mij gelijk in, maar dat maakt het des te noodzakelijker dat de reconstructie van de gebeurtenissen zorgvuldig in tekst of annotatie wordt verantwoord. Het duidelijkst valt dit op (maar niet alleen daar) bij de beschrijvingen van de rol van koningin Juliana. Terecht heeft Maas zich in dit historische relaas niet verscholen achter het (overigens juiste en heilzame) staatsrechtelijke ar-

gument van de onschendbaarheid van het staatshoofd om de rol van dat staatshoofd buiten beschouwing te laten. In de feitelijke gang van zaken, juist ten tijde van kabinetsformaties, speelt het staatshoofd immers een belangrijke rol. Op diverse plaatsen in het boek van Maas komt men die rol dan ook tegen. Vaak behoren die passages ook tot de meest interessante gedeelten van het boek, omdat daarover tot nu toe weinig bekend was of alleen geruchten bestonden. Erg jammer is nu dat Maas meestal nalaat precies te documenteren waar hij deze kennis vandaan heeft.

Ook de kwalificaties van allerlei personen zijn niet verantwoord. Deze zijn van belang (en geen niet ter zake doende, alleen het betoog door sappige adjectieven opsierende toevoegsels), omdat zij veelal een rol spelen in de verklaring van de manier waarop personen met elkaar omgingen. Eén voorbeeld: op bladzijde 229 wordt H.J.K. Beermink, zonder nadere uitleg of verwijzing, in een tussenzinnetje 'toch al een man met een gebruiksaanwijzing' genoemd. Mijns inziens behoort men dit om twee redenen niet zo te doen. Ten eerste laat men de lezer in het ongewisse over de aard van de problemen en over de gronden waarop dit oordeel is gegrond. Ten tweede draagt zo'n werkwijze een groot gevaar in zich van al te gemakkelijke diskwalificatie van nog levende of pas onlangs overleden personen.

Ondanks de overvloed aan bronnen kampte ook Maas natuurlijk met het probleem, dat er toch weer allerlei kwesties zijn waarover de meest geschikte bronnen nu juist niet beschikbaar zijn. Ook hierover is Maas in zijn verantwoording heel summier. Alleen van B.W. Biesheuvel is vermeld, dat hij 'de tijd nog niet rijp voor openbaarmaking van zijn dagboeknotities' achtte. Verder ontbreekt elk inzicht over de vraag in welke archieven tevergeefs is gezocht, waar de toegang is geweigerd of hoe anderszins bepaalde gegevens niet beschikbaar kwamen. Hetzelfde geldt voor de gesprekken met politici en de door hen geleverde commentaren op concept-teksten. In het begin van het boek worden verscheidene 'medewerkenden' genoemd (ik neem aan uitputtend), maar inzicht over eventuele weigeringen of over de criteria wie wel en wie niet benaderd werd wordt niet gegeven. Dit is ongelukkig omdat het een antwoord onmogelijk maakt op de vraag of de toch wat eenzijdige samenstelling van het bronnenmateriaal gevolg is van de werkwijze van de auteur, of van de grenzen, die het beschikbare materiaal elke historicus nu eenmaal stelt.

Hoe dit ook zij, het gebruikte bronnenmateriaal overziend valt een zwaar accent op materiaal van KVP-zijde op (met het archief C.P.M. Romme en het dagboek van M.A.M. Klompé als de rijkste bronnen). Enerzijds is dat logisch en wellicht zelfs verheugend, omdat de KVP onmiskenbaar de centrale rol in de Nederlandse politiek vervulde in de besproken periode. Anderzijds moet zoiets tot grote voorzichtigheid leiden bij het gebruik van die bronnen voor gebeurtenissen, waarbij anderen de hoofdrol speelden. Tekst noch annotatie geven van die grote voorzichtigheid blijk. Zo is hoofdstuk vier over de woningbouwcrisis rond de jaarwisseling 1960-1961 blijkens de annotatie in sterke mate op 'KVP-bronnen' gebaseerd, hoewel deze crisis in hoofdzaak een ARP-aangelegenheid was. Het is niet uitgesloten, dat Maas dit pas gedaan heeft na zorgvuldige bronnenkritische exercities, maar dan is het wel zeer te betreuren dat hij daarvan niet op een of andere wijze kond heeft gedaan. Nu heeft hij tenminste de schijn op zich geladen ook voor dit doel zonder meer op deze bronnen af te gaan.

In dit verband is in het bijzonder het dagboek van mevrouw Klompé enige nadere aandacht waard. Dit dagboek is, blijkens het gebruik dat Maas er veelvuldig van maakt, ongetwijfeld een bron om van te watertanden. Maar bij mij drong zich toch nogal eens de vraag op naar de betrouwbaarheid van alle informatie daaruit. Dat wil niet zeggen dat mevrouw Klompé wellicht onbetrouwbaar is. Zij zal in alle eerlijkheid van alles wat zij vernam of waarvan zij overtuigd was hebben genoteerd. Aan de historicus dan de taak om daarop

de normale bronnenkritiek toe te passen en de informatie met andere gegevens te vergelijken. Opnieuw: zonder dat vastgesteld kan worden dat Maas dit niet deed, heeft hij, ook al door zijn zeer stellige verteltrant waarin voor afwegingen en twijfel nauwelijks ruimte is, de schijn niet vermeden, dat hij aan dit aspect van de zaak nogal snel voorbij is gegaan.

Moge tot slot de waardering nog eens het volle pond krijgen. In zijn slotbeschouwing maakt Maas een aantal zeer behartenswaardige opmerkingen over de gang van zaken bij de kabinetsformaties. Hij knoopt daar een aantal suggesties voor verbetering aan vast. Hiermee verliet hij natuurlijk het terrein der geschiedschrijving en daarom kan er hier niet nader op zijn voorstellen worden ingegaan. Maar wel kan worden opgemerkt, dat het betreuenswaardig is dat 'de politiek' op dit punt nog nauwelijks heeft gereageerd. Niet in de laatste plaats is dat jammer, omdat het gaat om voorstellen ondermeer betreffende de zo belangrijke, maar daarom ook zo kwetsbaar makende, rol van het staatshoofd in de formaties. Met andere woorden het gaat om het functioneren van de constitutionele monarchie. Ruime aandacht zou dus zeker op zijn plaats zijn.

J.C.H. Blom

De kerkelijke vertegenwoordiging in de Staten van Vlaanderen. Samenstelling en werking, 1596-1648

E. FEYS

Dat verschillende generaties historici zich hebben laten boeien door de geschiedenis van de Vlaamse parlementaire instellingen, houdt zeker verband met de indringende wijze waarop de Gentse hoogleraar J. Dhondt vanaf het begin van de jaren veertig dit onderwerp heeft behandeld¹. Zowel zijn veelzijdige benaderingswijze (juridisch, fiscaal, ontstaansgeschiedenis, sociologisch) als zijn coherente verklaringssysteem spraken tot de verbeelding. Hij zette zich vooral af tegen het ideële beeld van de middeleeuwse maatschappij als een harmonisch geheel, bestaande uit drie grote standen (adel, geestelijkheid en derde stand) met welomschreven rechten en plichten en waar de Staten of standenvertegenwoordigingen een afspiegeling van zouden zijn. De theorie die Dhondt hiervoor in de plaats stelt is vrij eenvoudig. Niet het schema van de drie standen, maar het machtsstreven van de sterkste elementen in de maatschappij, bepaalt het wezen van de volksvertegenwoordiging. De samenstelling en werking van de parlementaire organen worden gedetermineerd door de belangen van de machtigste en rijkste groepen in de samenleving en door de wijze waarop de vorst, met het oog op het verstevigen van zijn eigen positie, hun onderlinge rivaliteit handig heeft uitgebuit.

We mogen aannemen dat Dhondt zijn monografieën niet zozeer heeft gezien als de bekroning en verwerking van het reeds gepresteerde bronnenonderzoek, maar vooral als een uitgangspunt en aanknopingspunt voor verdere, meer gedetailleerde studie. Bekende historici als W. Prevenier, W. Blockmans en, buiten het Gentse milieu, P. Lenders en N. Maddens hebben het onderwerp verder uitgediept en soms in een ander daglicht gesteld. Twee leemtes in de historiografie zijn mijns inziens opvallend. De zeventiende eeuw, een periode die gekenmerkt wordt door een vrij grote institutionele stabiliteit en door de aanwezigheid van overvloedig bronnenmateriaal, is tot op heden het minst grondig onderzocht. Voor Dhondt was de zeventiende eeuw het uitgangspunt en juist op dit punt heeft hij nog steeds geen navolging van betekenis gekregen. Ten tweede wordt er in het werk van W.

1. J. Dhondt, *Estates or Powers. Essays in the Parliamentary History of the Southern Netherlands from the XIIth to the XVIIIth Century*, W. Blockmans, ed. *Standen en Landen LXIX* (Heule, 1977). Bevat een inleiding op het geheel van Dhondts werk op dit terrein.